

Véleményt a dolgozatról kell írni, de a feladat teljesítése súlyosan csonka lenne a szerző személyének és a téma aktualitásának tárgyalása nélkül. A dolgozatból több helyen kitűnik, hogy a szerző igazi, témája iránt elkötelezett kutató és ez a doktori dolgozatok esetében is ritkaság. Fellegi Borbála igazi kutató, mert világos hipotézisekkel rendelkezik, ehhez alkalmas metodológiát használ, és érvelése mindvégig meggyőző. A helyreállító igazságszolgáltatás témája különös érzékenységet igényel, szinte kikényszeríti a kutatók érzelmi elköteleződését. Ez jelen szerző esetében az empirikus kutatások és az intézményteremtés folyamataiban való részvételében jelenik meg. Elkötelezettségét a szöveg stílusa és a tartalmi koherencia is demonstrálja. Kutatói habitusáról korábbi írásaiból és honlapjáról is képet kaphatott a téma iránt érdeklődő, mindezekből úgy tűnik e terület megkerülhetetlen szakértője, rendelkezik mindazokkal a képességekkel, amelyek ehhez szükségesek.

A büntető igazságszolgáltatás átalakulásának egyik jellemző irányzata, a megtorlástól a helyreállítás felé való elmozdulás olyan téma, amely néhány évtizede izgalomban tartja a kriminológia művelőit és szerencsésebb államokban a jogalkalmazókat is. Értő megközelítése lehetetlen különböző tudományágak egyszerre való bevetése nélkül. Annak ellenére, hogy az interdiszciplinaritás követelménye trivialisává vált, különösen a különböző szintű védések sajátos nyelvezetében, a helyreállító igazságszolgáltatás témájában mégis meg kell említeni. Azt a társadalmat átható, kulturális természetű szerepet, amelyet a resztoratív eljárásoknak a szerző, számos remek teoretikussal egyetemben szán, kizárólag a társadalomtudományok széles spektrumai segítségével lehet értelmezni. A dolgozat a téma és a helyszín találkozása következtében válik izgalmassá: hogyan lehet intézményesítéshez segíteni egy olyan szemléletmódot, amely rengeteg elemében idegen a hazai jogi kultúrától, hagyományoktól és meghaladja a jogalkalmazói szervezetrendszer képességeit. Érdekes módon a hagyományos intézmények elégtelensége volt mindenhol a büntetés funkciója megváltozásának egyik motiváló tényezője.

A dolgozat képes szimpátiát kelteni a téma iránt, képes meggyőzni az olvasót arról, hogy jobb egy olyan társadalomban élni, ahol működik a helyreállítás logikája a normasértések kezelésének jelentős részében. Nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy a civilizáció fokmérője az ebben való előrehaladás. Az is megtudható ebből a dolgozatról, hogy ez a civilizációs folyamat hol tart Magyarországon. Csak irigyelni lehet, ha a kutató olyan témát dolgoz fel, amelynek elméleti eredményeit, alapfogalmait bevezetheti a hazai tudományos közbeszédbe és közben részt vehet a nemzetközi monitorozási és a hazai intézményes folyamatokban. Van persze veszélye is a külső kutatói szemlélet és a policy-alkotói szerep keveredésének, de e mű a jelek szerint eligazodott ebben az útvesztőben.

A dolgozat szerkezete logikus, megfelel annak a többes szerepnek, amelyet a téma megkíván. A helyreállító igazságszolgáltatás elméleti megközelítését a makro-mikró perspektívában ismerteti, majd a hazai helyzetet az

intézményesítés folyamataival és a jogalkalmazók szemléletét vizsgáló kutatás ismertetésével jellemzi. A konklúzió pragmatikus szemlélettel átfogó módon latolgatja a hazai adaptáció lehetőségeit.

A bevezetés három konkrét esete ugyan jelzi a megközelítés problémaérzékenységet, a megoldáskeresés iránti elkötelezettséget, de némileg félrevezető, hiszen ezekben az esetekben a resztoratív szemlélet hasznai kevésbé kézenfekvőek. Arra azonban kétségkívül alkalmasak, hogy érzékeltessék: a társadalmi konfliktusok egyre komplexebb kihívások elé állítják a jogalkalmazókat. A társadalmi konfliktusok háttérével, „elő- és utóéletével” való foglalkozás segíthet eligazodni ebben a zavaros jelenségben. Éppen csak a jogalkalmazó van erre a legkevésbé felkészülve, szükség van tehát a terápiával foglalkozó segédszemélyzetre, sőt a jogalkalmazó szemléletváltására is. A szöveg elején, a téma meghatározásának nehézségeit oldhatná a jogszociológia egyszerű, a társadalmi konfliktusok szerkezetét leíró tölcser-metafórája: társadalmi kapcsolatok, konfliktusok, jogilag releváns konfliktusok, jogalkalmazó előtt megjelenő konfliktusok egyre szűkülő sorozata. A tölcser végét a jogász foglalkozások hagyományosan igyekeznek kitágítani, míg a helyreállító szemlélet szándéka inkább az ettől való elterelésben érdekelt. A jogi eszközöknek a társadalmi konfliktusok megoldásában játszott súlyosan korlátolt szerepe és a segítő szakmák szükségessége a professziók és fél-professziók közötti versengésként is értelmezhető. De ez persze újabb, kezelhetetlen távlatokat nyitna a téma tárgyalásában. Annál is inkább mert már a bevezetésben világossá teszi a szerző, hogy szakmai víziót kíván nyújtani a témával foglalkozóknak és ahogy haladunk a szöveg mélye felé, egyre világosabb, hogy erre a logikus rendben felépülő vízióra szükségünk is van. E pragmatikus cél nem engedhet a társadalomtudományi elcsábulásoknak, így kezelhetően széles mederben marad a téma tárgyalása. Ezt is csak azért említem, mert mint minden jó tudományos elemzés rengeteg inspirációt ad újabb mellékszálak kibontására. A jókorán lefektetett hipotézisek el is oszlatnak minden kételyt a dolgozat szerkezetéről. Ugyanakkor már itt eléri az olvasót a szkepszis, hiszen mégis csak a társadalom állapotától függő intézményről van szó. Az olvasás során többször érdemes visszatérni a téma legjobb szerzőinek szemléletét összefoglaló „szabályozó piramis” ábrájához. Hiszen a legalsó szint olyan társadalmi integrációt, világos normatív viszonyokat, a mindennapi hatalomgyakorlás fejlett kultúráját feltételezi, amely hazai tapasztalataink szerint vészesen hiányzik. Ezért egy kicsit talán többet kell elidőzni a piramis teteje és alja közötti interakciók természeténél: hogyan gyűrűznek fel a resztoratív alapelvek a formális eljárások szintjére, ha a társadalom kohézió potenciálja, a helyreállító szemléletű kommunikáció szakadozott? Hogyan szivárognak le a jogi garanciák, ha e garanciák státusza a mindennapokban meglehetősen alacsony színvonalú? A resztoratív szemlélet propagálói arra kényszerülnek, hogy egyszerre célozzák a társadalom alapintézményeinek mindennapi gyakorlatát és a jogalkalmazó szervek szemléletét. Nem eldöntött, hogy képes-e a jogalkalmazó szerepváltásra olyan társadalomban, ahol a mindennapi élet nem jogiasított konfliktusainak megoldása sem preferálja a resztoratív szemléletet vagy a mediálás etikáját. Első ránézésre a resztoratív szocializáció terepének az iskola tűnik: a közoktatás radikális megváltozása nélkül hiányoznak a szemléletváltás kulturális alapjai. Hiszen a helyreállító igazságszolgáltatás a szerző értelmezésében, nagyon

helyesen, nem kiegészítő intézmény, hanem a konfliktusoldás átfogó filozófiája. Úgy tűnik azonban, ez a filozófia némileg ezoterikus egyelőre. Abban a logikában, amely szerint, a szerző szavaival, „lehetséges a párbeszéd és a konszenzus lehetőségének keresése”, fel kell tételezni, hogy az intézmények és a kultúra ördögi körei megtörhetők vagy jóra fordíthatók.

A második fejezet, a háttérismeretek különös funkcióval rendelkezik: megismertet azzal az irodalommal, fogalmi készlettel, amely egyaránt szükséges a tudományos továbbgondoláshoz és a praktikus intézményi adaptációhoz. A mikro, mezo és makro világok logikája érthető, de folyamatosan érdemes figyelmeztetni az olvasót, hogy ezek analitikus szétválasztások, a legtöbb esetben éppen a határterületek és a három világ közötti konfliktusok érdekesek. Rögtön a büntetés általános makrofogalmainak tárgyalása, különösen mert a szerző is említi Foucault klasszikus munkáját, óvatos kiegészítésre szorul. Az kétségkívül igaz ugyanis, hogy a büntetés állami monopóliuma és a professzionális szakemberek konfliktuskezelése kivette a konfliktusokat az érintettek kezéből, de ez a folyamat a hatalom gyakorlásának szélesebb összefüggéseibe illeszkedett. És ebben a mediátorok is csak hatalomtechnikusok, csak másmylenek. A közösség konfliktusoldása elvileg nem akadályozza az egyén feletti totális hatalom érvényesülését.

Fellegi Borbála az elméleti kérdések tárgyalásakor sem kerüli meg a nehéz problémákat. Így aztán az olvasónak is szembesülnie kell azzal, hogy a közösségi érdek hogyan érvényesülhet a helyreállítás során. A körvonalazódó válasz szerint a közösségbe való visszaillesztés érhető el az egyéni sérelmek és konfliktusok oldásával, a közösség érdeke az egyén visszafogadása. Szándékai szerint a dolgozat ezt a büntetőpolitikai megközelítést beilleszti a hagyományos szankciók közé, sőt úgy látja, ötvözni és egyensúlyban tartani lehet a különböző szankció típusokat. A történeti gyökerek és a hagyományos kultúrák gyakorlatainak bemutatása, a téma klasszikus műveihez hasonlóan, nem marad el. De szerencsés egyensúlyban a modern példákkal, így nem alakulhat ki olyan érzése az olvasónak, hogy valami ősi intézményt erőltetnének a szemlélet propagálói olyan társadalmakra, amelyek semmiben nem hasonlítanak régmúlt századok közösségeire. Az állami büntetőmonopólium kialakulásának folyamata itt is a nagy vízvonal, a közösségek szankcionáló és integráló tevékenységét az állami jogszolgáltató hatalmak kisajátítják, formalizálják. Ezzel lehetőséget biztosítanak a formális egyéni jogosultságok fejlődésének, de személytelenné, bürokratikussá alakítják a normasértések kezelését. A hagyományos állami konfliktuskezelés változatos válságjelenségei időről időre kikényszerítik az alternatívák keresését, amelyek között a közösségi, integratív, nem állami eljárások fontos szerepet játszanak. Csak egyéni érdeklődés miatt említem - valószínűleg szétfeszítené a dolgozat egyébként is tág kereteit - hogy érdekesek azok a párhuzamok, amelyek az állami monopóliumok és szabályozások más területeken való megjelenésével felvázolhatók. Ahogy különös története van az alternatív jogszolgáltatási mechanizmusok keresésének is. A resztoratív szemlélet megjelenésének okai és változatai azonban önálló kötetben lennének csak összefoglalhatók.

Már a helyreállító szemléletre épülő modellekről olvasva felmerülhet az olvasóban, hogy a jogalkalmazói szerepek, szerepfelfogások kulcsszerepet

játszhatnak az adaptáció sikerében vagy kudarcában. Itt szeretnék jelezni egy apró hiányt: a bírói szerepek értelmezésében máig Torstein Eckhoff klasszikus tanulmánya számít kiindulópontnak. A közvetítő és a bürokratikus jogalkalmazó szembeállítás ma is használható kategóriának számítanak, bár megfelelő attitűdvizsgálatok hiányában csak meglehetősen megalapozott hipotézisként fogalmazhatjuk meg az utóbbi szerepfelfogás dominanciáját. A dolgozat sorra is veszi azokat a szervezeti tényezőket, amelyek ezt létrehozták. Az ötödik fejezet saját empirián igazolja, hogy az intézmény sikeressége szempontjából döntő tényező a jogalkalmazói szemlélet sajátossága. Számos összefüggést feltárt itt a szerző, én azonban csak egyet emelnék ki, amely azonban tragikus hatásokkal rendelkezik nem pusztán a helyreállító szemlélet hazai sorsára, hanem a modern jogszolgáltatás kialakulásának esélyeire nézve is. Ez a tudáshoz, a tudományokhoz, a társadalom ismeretéhez való elutasító viszonyulás. Aminek sajátos szervezeti megjelenése a továbbképzések sporadikus, véletlenszerű szervezése, vagy a fiatalok esetében a kijelölések kritériumainak meghatározatlansága. (Ahhoz, hogy valaki fiatalok büntető ügyeiben ítélkezzen, nem kell semmilyen speciális többlettudással rendelkeznie. Ahogy a közlekedési bírónak nem kell jogosítvány.) A jogalkalmazói személyiségtípusok jellemzőinek leírásánál muszáj megjegyezni, hogy a hivatalnok típus az egyetlen, amelyet a bírósági és ügyészségi szervezet elfogad, minden más csak véletlenszerűen jelenhet meg, szervezeti szempontból deviáns. A holisztikus szemlélet alkalmazói elterjedésének hiánya azonban összetett okrendszer következménye, amelynek feltárását e dolgozat nem vállalhata el. Bár újabb inspirációkkal szolgált a téma kutatóinak. Örömmel olvastam, hogy szerző is abból indul ki: egy olyan kulturális változás, amely a helyreállító intézmények működéséhez szükséges, jótékony hatást gyakorolhatna az igazságszolgáltatás egészére is, talán kimozdítaná a hatalmi pozícióból egy ügyfélközpontú szemlélet felé. Nem szeretném elkeseríteni a témával foglalkozókat, de e terület kutatójaként úgy látom, ehhez több, különböző természetű feltétel még hiányzik. Csak remélhető, hogy ahogy Nils Christie klasszikus tanulmánya „termelőerővé vált” a nyolcvanas években, a helyreállító szemlélet hazai propagálói is képesek alakítani valamit a gyakorlaton.

Ahogy a szerző áttért a mikrovilág tárgyalására, szembeszökővé vált a téma központi dilemmája: létezik-e olyan közösség, amely képes az integrációra, amelyet egy ilyen eljárásban mobilizálni lehet? Lehet-e hidat építeni labilis partokra? Vagyis nem csak a jogrendszer intézményes elemeinek működésmódjai szorulnak változásokra, hanem a társadalmi integráció terepei is. Minden jel arra mutat, hogy „konstruktív konfliktuskezelési kultúra megteremtése” nélkül nehéz lesz bármilyen intézményesítés. Ha csak az oktatási intézmények állapotát nézzük is, e folyamat láthatólag nem kezdődött meg.

Az európai körkép a dolgozat legtöbb praktikus haszonnal forgatható fejezete, példa arra, hogy lehetséges értelmet adni a jogintézmények összehasonlításának. A személyes tapasztalatokkal érzékletessé tett európai intézményfejlesztési politika világába is betekintést nyerhetünk. Bár nem ír róla, felsejlenek a mélyen fekvő kulturális különbségek.

A hazai intézményesítési folyamat leírásával kapcsolatban a szerző figyelmét szeretném felhívni egy nagyon sokat idézett műre, amely részletesen tárgyalja

azt a problémát, amelyet láthatólag ő is érzékel. Mirjam Damaska *Faces of Justice and State Authority* című könyvében az állam hatalmi felépítésének és a jogi eljárás központosítottságának összefüggéseit elemzi, oly módon, hogy a hazai „erősen központosított, állami monopóliumot jelentő igazságügyi rendszer” az elolvasás után nem tűnik majd szocialista örökségnek, hanem mélyebb kulturális jellemzőnek. E hagyomány része az is, hogy a jogászai foglalkozások politikai szerepeiket felhasználva hogyan igyekeznek monopóliumaikat kiterjeszteni e tevékenységre is. Ez újabb frontja a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítése bizonyosan még befejezetlen harcának. Ebben jelentőségteljes tényező, stratégiai csata megnyerése Fellegi Borbála tanulmánya, amely remélhetőleg eljut a harcmezőkre is.

Fellegi Borbála Büntetés és/vagy helyreállítás? című Ph.D disszertációja mindenben megfelel a doktori fokozat feltételeinek. Felkért bírálóként javaslom a Ph.D. tudományos fokozat odaítélését.

Fleck Zoltán Ph.D. hab. docens, tanszékvezető, ELTE Jogszociológia tanszék

2008. November 16.